

«ΚΑΚΧΑΡΙΖΕΙΝ»

ΛΟΥΚΙΑΝΟΥ ΕΤΑΙΡΙΚΟΙ ΔΙΑΛΟΓΟΙ 6, 3

Στὸν ἕκτο ἀπὸ τοὺς Ἑταιρικοὺς Διαλόγους τοῦ Λουκιανοῦ ἡ Κρωβύλη προσπαθεῖ νὰ πείσει τὴν κόρη τῆς Κόριννα νὰ γίνῃ ἐταίρα, καὶ τῆς φέρνει γιὰ παράδειγμα μιὰ γνωστὴ τους ἐταίρα, τὴ Λύρα, ποὺ ζεῖ μέσα σὲ πλοῦτο καὶ πολυτέλεια. Ἡ Κόριννα ζητᾷ νὰ μάθῃ πῶς ἡ Λύρα ἀπόκτησε ὅλη αὐτὴ τὴν περιουσία, καὶ ἡ Κρωβύλη πρόθυμα ἀρχίζει νὰ περιγράφῃ στὴν κόρη τῆς τὸν τρόπο ζωῆς τῆς Λύρας. Παραθέτω τὸ κείμενο (6, 3) ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ M. D. Macleod¹, ποὺ εἶναι καὶ ἡ τελευταία ἔκδοση τῶν Ἑταιρικῶν Διαλόγων:

Τὸ μὲν πρόωτον κατακοσμοῦσα ἐαυτὴν εὐπροεπῶς καὶ εὐσταλῆς οὔσα καὶ φαιδρὰ πρὸς ἅπαντας, οὐκ ἄχρι τοῦ καγχαρίζειν ῥαδίως καθάπερ σὺ εἴωθας, ἀλλὰ μειδιῶσα ἠδὺ καὶ ἐπαγωγόν, εἶτα προσομιλοῦσα δεξιῶς καὶ μήτε φενακίζουσα, εἴ τις προσέλθοι ἢ προσέμψυε, μήτε αὐτὴ ἐπιλαμβανομένη τῶν ἀνδρῶν.

Στὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ κειμένου ὑπάρχει μιὰ λέξη ποὺ ἀξίζει, νομίζω, τὸν κόπο νὰ τὴν προσέξουμε: εἶναι ἡ λέξη *καγχαρίζειν*. Τὸ ρῆμα *καγχαρίζω* δὲν εἶναι θησαυρισμένο οὔτε στὸ LSJ⁹ οὔτε καὶ σὲ κανένα ἄλλο λεξικὸ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς, πιθανότατα ἐπειδὴ οἱ παλαιότεροι ἐκδότες τοῦ Λουκιανοῦ δέχονταν στὸ κείμενό τους τὴ γραφὴ *καγχάζειν*². (Στὸ LSJ⁹ στὴ λ. *καχάζω* ὑπάρχει παραπομπὴ γιὰ τὸν τύπο *καγχάζω* σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ χωρίο τῶν Ἑταιρικῶν Διαλόγων.)

Ὁ M. D. Macleod στὴν εἰσαγωγὴ τῆς ἔκδοσής του (ῥ.π., σ. IX) ἀναφέρει ὅτι χρησιμοποίησε ὡς βάση γιὰ τὸ κείμενο τῶν Ἑταιρικῶν Διαλόγων τὴν ἔκδοση τοῦ K. Mras³, ποὺ εἶναι ἡ μοναδικὴ κριτικὴ ἔκδοση αὐτοῦ τοῦ ἔργου τοῦ Λουκιανοῦ, μὲ πλούσιο κριτικὸ ὑπόμνημα. Ὁ K. Mras εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ δέχτηκε στὸ κείμενό του τὴ γραφὴ *καγχαρίζειν* στὸ χωρίο ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, καὶ στὸ κριτικὸ του ὑπόμνημα σημείωσε:

1. M. D. Macleod, *Lucian*, Loeb Classical Library, 7. τόμος, London 1961, σ. 390.
2. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν G. Dindorf, *Luciani Samosatensis Opera*, Lipsiae Tauchnitz 1858 (3. τόμος, σ. 139), ποὺ διόρθωνε σὲ *καχάζειν*.
3. K. Mras, *Luciani Dialogi Meretricii in usum scholarum*, Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen 160, Berlin 1930,

κακχαρίζειν X (κ super γ scr. m. 1.)PΨ'NΘZ² κακχαρ. HIFR(?)VZ¹L
καγχάζειν Aab. κακχαρίζειν est ἄπαξ λεγ. (vox sine dubio vulgaris), eiusdem tamen stirpis atque κα(γ)χάζω, καγχαλάω, καγχαλίζομαι (Hesych.: καγχαλίζεται· χαίρει. ἰλαρύνει)¹.

Παρατηροῦμε ὅτι μόνο ἓνα χφ ἔχει τὴ γραφὴ καγχάζειν (ἀσφαλῶς διόρθωση κάποιου γραφέα ποὺ ἀντικατέστησε τὴν ἄγνωστη σ' αὐτὸν λέξη τοῦ κειμένου μὲ μιὰ παρόμοια πολὺ συνηθισμένη), ἐνῶ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα χφφ διχάζονται ἀνάμεσα στοὺς τύπους κακχαρίζειν καὶ κακχαρίζειν. Ὅπως παρατήρησε καὶ ὁ K. Mras, ἐδῶ βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ ἓνα ἄπαξ λεγόμενον, μιὰ λέξη τῆς λαϊκῆς γλώσσας. Ποιὰ εἶναι ὅμως αὐτὴ ἡ λέξη; Δηλαδή, ποῖος ἀπὸ τοὺς δύο τύπους εἶναι ὁ σωστός;

Ὁ K. Mras δὲν συζητᾷ καθόλου γιὰ τὸν τύπο κακχαρίζειν· ἀρκεῖται νὰ σημειώσῃ τὴ συγγένεια ἀνάμεσα στὸν τύπο κακχαρίζειν καὶ στὰ ῥήματα κα(γ)χάζω, καγχαλάω καὶ καγχαλίζομαι. Ὡστόσο νομίζω ὅτι ἡ παράδοση τῶν χφφ εὐνοεῖ τὴ γραφὴ κακχαρίζειν γιὰ τοὺς παρακάτω λόγους:

α) Τὰ χφφ τοῦ Λουκιανοῦ χωρίζονται σὲ δύο ομάδες, τὴν β καὶ τὴν γ². Ὁ τύπος κακχαρίζειν παραδίδεται ἀπὸ χφφ καὶ τῶν δύο ομάδων (β:L,γ:HIFR(?)VZ¹), ἐνῶ τὰ χφφ ποὺ ἔχουν τὴ γραφὴ κακχαρίζειν ἀνήκουν ὅλα στὴν ομάδα γ³.

β) Οἱ κώδικες X καὶ L εἶναι οἱ παλαιότεροι καὶ οἱ καλύτεροι, καὶ ἀντιπροσωπεύουν καὶ τίς δύο ομάδες (ὁ X τὴν γ καὶ ὁ L τὴν β). Γι' αὐτὸ καὶ ὁ K. Mras, ὅπου ὁ X καὶ ὁ L συμφωνοῦσαν, δεχόταν τὴ γραφὴ τους, ἔστω κι ἂν διαφωνοῦσαν ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι κώδικες⁴. Στὸ σημεῖο ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ ὁ L ἔχει κακχαρίζειν καὶ ὁ X κακχαρίζειν, ἀλλὰ πάνω ἀπὸ τὸ γ εἶναι γραμμένο ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι ἓνα κ. Ἄν πάρουμε ὑπόψη μας ὅτι ὁ H, ἓνα χφ ποὺ παρουσιάζει πάρα πολλές ὁμοιότητες μὲ τὸν X⁵, ἔχει τὴ γραφὴ κακχαρίζειν, μποροῦμε, νομίζω, νὰ καταλήξουμε στὸ παρακάτω συμπέρασμα: Τὸ κοινὸ πρότυπο τοῦ X καὶ τοῦ H εἶχε τὸν τύπο κακχαρίζειν· ὁ γραφέας τοῦ X ἔγραψε κακχαρίζειν

1. Στὴν ἔκδοση τοῦ K. Mras X = Palat. 73 (12./13. αἰ.), P = Vatic. 76 (15./16. αἰ.), Ψ = Marc. 436 [τώρα 314] (14. αἰ.), N = Paris. 2957 (15. αἰ.), Θ = Paris. 2956 (16. αἰ.), Z = Vatic. 1323 (14./15. αἰ.), H = Vind. 114 (15. αἰ.), I = Urbin. 118 (13./14. αἰ.), F = Guelferbyt. fol. (14. αἰ.), R = Laurent. 57. 28 (15. αἰ.), V = Vatic. 89 (14./15. αἰ.), L = Laurent. 57.51 (10./11. αἰ.), A = Vatic. 87 (14. αἰ.), a = editio princeps (Florentiae 1496), b = editio Aldina I (1503).

2. Βλ. K. Mras, *Die Überlieferung Lucians*, Wien 1911, σσ. 215-228, καὶ M. D. Macleod, *Luciani Opera*, 1. τόμος, Oxonii 1972, σσ. IX-XIX.

3. Βλ. K. Mras, *Luciani Dialogi Meretricii in usum scholarum*, Berlin 1930, praefatio, σσ. 4-5.

4. K. Mras, ὁ.π., σσ. 4-5.

5. Ὁ K. Mras, ὁ.π., σ. 5, ὀνομάζει τοὺς κώδικες X καὶ H «simillimos».

παρασυρμένος από το γνωστό του ρήμα *καγχάζω*, και έπειτα πρόσεξε ότι το πρότυπό του έγραφε *κακχαρίζειν*· έπειδή όμως αυτός ο τύπος του ήταν άγνωστος, δέν διόρθωσε το κείμενό του, αλλά άρκέστηκε νά γράψει ένα *κ* πάνω από το *γ* του *κακχαρίζειν*. Έτσι ή συμφωνία του *L* και του *X* (ή του προτύπου του) συνηγορεί για τή γραφή *κακχαρίζειν*.

γ) 'Ο τύπος *κακχαρίζειν* είναι *lectio difficilior*, άφού το ρήμα *καγχάζω* έχει διατηρηθεί και στη νεοελληνική γλώσσα, ενώ το σύμπλεγμα *κχ* ήταν σπάνιο ήδη στην αρχαιότητα.

Ένα έρώτημα γεννιέται στο σημείο αυτό: 'Υπάρχουν στην αρχαία ελληνική άλλες λέξεις συγγενείς με το *κακχαρίζω*, που νά περιέχουν το σύμπλεγμα *κχ*; Στο LSJ⁹ βρίσκουμε το ρήμα *καγχάζω* με παραπομπή μόνο στον 'Ησύχιο. 'Ο *Thesaurus Graecae Linguae* του H. Stephanus στη λ. *καγχάζω*, άφού κάνει λόγο για τον 'Ησύχιο, μάς δίνει μιá άκόμα πληροφορία για το *καγχάζω*: «In l. Sophoclis supra allato (Aj. 199) codex Flor. *βακχαζόντων*: qui *κακχαζόντων* voluisse videtur»¹. 'Από τις πληροφορίες αυτές των λεξικων θά μπορούσε κανείς νά συμπεράνει ότι ή μόνη βέβαιη μαρτυρία για το ρήμα *καγχάζω* προέρχεται από τον 'Ησύχιο. 'Ωστόσο ή εικόνα αυτή είναι παραπλανητική, γιατί το *καγχάζω* υπάρχει στα *χφφ* και άλλων συγγραφέων, μόνο που τις περισσότερες φορές οι εκδότες των κειμένων είτε το διορθώνουν είτε προτιμοούν άλλη γραφή των *χφφ* (*καγχάζω* ή *καχάζω*). 'Αλλά ο τύπος *καγχάζω* φαίνεται από το σχηματισμό του ότι είναι παλαιός: ο διπλασιασμός του *χ* (= *κχ*) έδωσε *κχ* (= *κκχ*) σέ έποχή που το *χ* προφερόταν ως στιγμικό δασύ², πριν αρχίσει νά προφέρεται ως έξακολουθητικό³. 'Από την άλλη μεριά ο τύπος *καγχάζω* ήταν συνηθισμένος και στα μεταγενέστερα χρόνια⁴, ενώ το σύμπλεγμα *κχ* θά προφερόταν δύσκολα έπειτα από τή μετατροπή τής προφοράς του *χ*. Έτσι στην αντίγραφη των *χφφ* ήταν πολύ πιό εύκολο νά φθαρεί το *καγχάζω* σέ *καγχάζω*, παρά αντίθετα. Νομίζω λοιπόν ότι, όπου ή χειρόγραφη παράδοση διχάζεται ανάμεσα στους δύο αυτούς τύπους, θά πρέπει νά δεχτούμε στο κείμενο τον τύπο *καγχάζω*. Το πόσο συχνός και «άδικημένος» είναι ο τύπος αυτός θά φανεύει από τά παρακάτω παραδείγματα⁵:

1. Πρόκειται για συμπληρωματική σημείωση του G. Dindorf. Βλ. όμως A. Turyn, *Studies in the Manuscript Tradition of the Tragedies of Sophocles*, Urbana 1952, σ. 129, και W. B. Stanford, *Sophocles Ajax*, London 1963, σ. 87.

2. Βλ. W. S. Allen, *Vox Graeca. A Guide to the Pronunciation of Classical Greek*, Cambridge 1974, σ. 19, όπου χρησιμοποιείται ως παράδειγμα ή λέξη *καγχάζω*.

3. Για τή μεταβολή αυτή βλ. W. S. Allen, *ό.π.*, σσ. 21-24.

4. Βλ. LSJ⁹ στη λ. *καγχάζω*, και τά παραδείγματα στη λ. *καχάζω*.

5. Βλ. και G. Grönert, *Memoria Graeca Herculaneensis*, Lipsiae 1903 (φωτ. άνκτ, Hildesheim 1963), σ. 90, σμ. 1.

α) Στὸν Ἡσύχιον τὸ κακχάζω μαρτυρεῖται τρεῖς φορές: 1) K 369 Latte: κακχάζει ἀτάκτως γελᾷ, ἀσμένως, ἀθρόως, ἀπαιδευτός. 2) K 1931 Latte: καφάζοι κακχάζοι. γελᾷ. 3) K 1940 Latte: κακχάζει κακχάζει. Ὁ M. Schmidt ὑποψιάστηκε ὅτι ὁ τύπος αὐτὸς θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ ἀντικείμενο διορθώσεων, γι' αὐτὸ στὴν ἔκδοσή του τοῦ Ἡσυχίου, στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τῆς δεύτερης ἀπὸ τὶς παραπάνω μαρτυρίες, σημείωσε: «κακχάζει cave temples. Ter eo usus Hesychius, semel ut videtur Sophocles»¹.

β) Σὲ ἓναν μαγικὸ πάπυρο τοῦ 4. αἰ. μ.Χ. τὸ ρῆμα αὐτὸ ἐπαναλαμβάνεται δέκα φορές²: 164: κακχάσαντος πρῶ/τον αὐτοῦ ἐφάνη Φῶς... 172: βουλ{ευ}ομένου δὲ τὸ γ' κακχάσαι... 186: ἐκάκχασε τὸ ἕκτον καὶ ἱλαρύνθη πολὺ... 191: ἑβδομον κακχάσαντος τοῦ θεοῦ / ἐγένετο Ψυχή, καὶ κακχάζων ἐδάκρυσε... 475 : κακχάσαντος πρώτως αὐτοῦ... 478: ἐκάκχασε δὲ / δεύτερον... 485: βουλ{ευ}ομένου δὲ τὸ τρίτον / κακχάσαι... 507: ἐκάκχασε τὸ ζ' καὶ ἱλαρύν/θη πολὺ... 522: ἐκάκχασεν τὸ ζ', ἀσθμισάμενος, καὶ ἐγένετο / Ψυχή, καὶ πάντα ἐκινήθη. Στὸν ἴδιο πάπυρο, στοὺς στίχους 167 καὶ 175, ὑπάρχει παράλληλα καὶ ὁ τύπος ἐκάκχασε. Ὁ πρῶτος ἐκδότης τοῦ πατύρου C. Leemans³ σὲ ὅλες τὶς προηγούμενες περιπτώσεις πρότεινε στὸ κριτικὸ του ὑπόμνημα τὴ διόρθωση τοῦ κακχ- (καὶ τοῦ καχ-) σὲ καγγ-.

γ) Στὸν Ἀθήναιο 10, 438f διαβάζουμε: ὁ Ἀντίοχος ἔπεσε καγγάζων, ἀπὸ τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα ὅμως τῆς ἔκδοσης τοῦ G. Kaibel⁴ μαθαίνουμε ὅτι ἡ γραφὴ καγγάζων ὑπάρχει στὴν ἐπιτομὴ τοῦ Ἀθήναιου στὸν Παρισινὸ κώδ. (C), ἐνῶ ὁ Μαρκιανὸς κώδ. (A), ποὺ εἶναι τὸ ἀρχέτυπο τῶν χφφ τοῦ Ἀθήναιου ποὺ μᾶς σώζονται⁵, ἔχει τὴ γραφὴ κακχάζων νομίζω πὼς δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ προτιμήσουμε τὴ γραφὴ τῆς ἐπιτομῆς.

δ) Στὸν Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρῆα, Παιδαγωγὸς 2, 7, 56, 3, βρίσκουμε τὴ φράση οἱ οἰνωμένοι καγγάσαντες ἐπὶ πλεῖστον, ὁ O. Stählin ὅμως στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τῆς ἔκδοσής του⁶ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ τύπος καγγάσαντες εἶναι διόρθωση ἀπὸ δεύτερο χέρι στὸν κώδ. P, ἐνῶ ἀρχικὰ καὶ ὁ P (ἀρχέτυπο

1. M. Schmidt, *Hesychii Alexandrini Lexicon*, 1. τόμος, Ienae 1858, σ. 452.

2. Βλ. K. Preisendanz, *Papyri Graecae Magicae*, 2. τόμος, Stutgardiae 1974, πάπ. XIII, σσ. 86-131. Οἱ παραπομπές γίνονται μὲ τὸν ἀριθμὸ τοῦ στίχου.

3. C. Leemans, *Papyri Graeci Musei Antiquarii Publici Lugduni-Batavi*, 2. τόμος, Lugduni Batavorum 1885, πάπ. W, σσ. 77-198.

4. G. Kaibel, *Athenaei Naucraticae Dipnosophistarum libri XV*, Lipsiae Teubner 1887-1890 (φωτ. ἀνατ. Stutgardiae 1965-1966), 2. τόμος, σ. 454.

5. Βλ. G. Kaibel, ὁ.π., 1. τόμος, praefatio, σσ. VII-VIII.

6. O. Stählin, *Clemens Alexandrinus, I, Protrepticus und Paedagogus* (στὴ σειρά Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte), Leipzig 1905, σ. 191.

όλων τῶν χφφ τοῦ Κλήμεντα πού ἔχουμε¹) καί τὰ ἀπόγραφα τοῦ FM ἔχουν τή γραφή *καρχάσαντες*: νομίζω ὅτι αὐτή θά πρέπει νά κρατηθεῖ στό κείμενο.

ε) Στό διάλογο *Ἐρωτες*, πού μᾶς διασώθηκε μέσα στό corpus τῶν ἔργων τοῦ Λουκιανοῦ, διαβάζουμε (23): *ἐφ' οἷς μοι πολλάκις καρχάζειν ἐπέρχεται*. "Ὅλες οἱ ἐκδόσεις τοῦ ἔργου ἔχουν *καρχάζειν*, ὥστόσο ὁ κώδ. Γ (Vatic. gr. 90), ἓνα ἀπό τὰ παλαιότερα καί καλύτερα χφφ τοῦ Λουκιανοῦ, γράφει *καρχάζειν*².

ς) Στή *Συναγωγή λέξεων χρησίμων* πού ἐξέδωσε ὁ L. Bachmann³ διαβάζουμε (265₁₁): *καρχάζει: ἀθρόως γελᾷ*, τὸ κριτικό ὑπόμνημα ὅμως μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ κώδικας γράφει *καρχάζει*. Μιά καί ἡ γραφή αὐτή ὑπάρχει καί σέ χφφ τῆς Σούδας (βλ. παρακ.), πού ἀντλεῖ ἀπό τή *Συναγωγή*⁴, νομίζω πὼς θά πρέπει νά κρατηθεῖ στό κείμενο ἡ γραφή τοῦ κώδικα· ἄλλωστε ἡ ἀλφαβητική σειρά τῆς *Συναγωγῆς* δὲν εἶναι ἀπόλυτη.

ζ) Στή Σούδα, στή λ. *καρχάζει* (K 11 Adler), διαβάζουμε: *Καρχάζει: ἀθρόως γελᾷ. Εὐνάπιος· οἱ δὲ Οὔννοι πλατὺ καρχάσαντες ὄχοντο. καὶ Σοφοκλῆς· πάντων καρχαζόντων γλώσσαις. τουτέστι βλασφημούντων. ὁ δὲ κατὰ θυμὸν ἐνεκάγχασεν, ἠγανάκτει δὲ πρὸς τὸν ἀέρα καὶ συνεχῶς ἐβρονᾷτο. καὶ Καρχασμός, ὁ ἐκχυτος γέλωσ. Ἐκ τὸ κριτικό ὑπόμνημα γιὰ τὸ λῆμμα αὐτὸ μαθαίνουμε: «post 183 (δηλ. *Καχόνειν τὸν πηλὸν*) FVmg.M *Καρχάζει* cett. F *ἐνεκάκχαζεν* F *ἀνεκάγχασεν* (sic) I *Καρχασμός* F». Μερικά χφφ λοιπὸν ὄχι μόνο ἔχουν τή γραφή *καρχ-*, ἀλλὰ ἔχουν ὅλο τὸ ἄρθρο στή σειρά πού ἀπαιτεῖ ἡ ἀλφαβητική σειρά αὐτῆς τῆς γραφῆς.*

η) Στὸν Πολυδεύκη 6, 199 βρῖσκουμε τίς λέξεις *καρχασμός* καί *καρχάζειν*, στό κριτικό τοῦ ὑπόμνημα ὅμως ὁ E. Bethe⁵ σημειώνει ὅτι ὑπάρχει ἡ γραφή *καρχασμός* καί *καρχάζειν* στὰ χφφ F καί S, ἄρα καί στό ἀρχέτυπό τους Π. Μιά καί τὸ Π ὀνομάζεται ἀπὸ τὸν E. Bethe «ditissimum Onomastici exemplum»⁶, νομίζω ὅτι ἡ γραφή *καρχ-* θά πρέπει νά κρατηθεῖ στό κείμενο ὡς *lectio difficilior*.

θ) Στὸν κωμικὸ ποιητὴ Εὐβουλο, ἀπόσπ. 8 Kock (*CAF* II, σσ. 166-167),

1. Βλ. O. Stählin, β.π., σσ. XXIV-XXV.

2. Τὰ κριτικά ὑπομνήματα τῶν ἐκδόσεων τοῦ ἔργου δὲν ἀναφέρουν τίποτε σχετικό. Τὴν πληροφορία γιὰ τή γραφή τοῦ Γ τὴν πήρα ἀπὸ τὸν G. Crönert (β.π.) καί τὴν ἐλεγεῖα ἀπὸ μικροφίλμ τοῦ χφ (φ. 213α, στ. 10). Δυστυχῶς ἡ κριτικὴ ἔκδοση τοῦ Λουκιανοῦ ἀπὸ τὸν M. D. Macleod στή σειρά τῆς Ὁξφόρδης δὲν ἔχει φτάσει ἀκόμα σ' αὐτὸ τὸ ἔργο (ἔχει προγραμματιστεῖ γιὰ τὸν 3. τόμο).

3. L. Bachmann, *Anecdota Graeca*, 1. τόμος, Lipsiae 1828.

4. Βλ. A. Adler, *Suidae Lexicon*, 1. τόμος, Lipsiae 1928, praefatio, σ. XVII.

5. E. Bethe, *Pollucis Onomasticon*, 2. τόμος, Lipsiae 1931, σ. 50.

6. E. Bethe, *Pollucis Onomasticon*, 1. τόμος, Lipsiae 1900, praefatio, σ. VII.

διαβάζουμε: και πρὸς γε τούτοις ἀσκὸν εἰς μέσον / καταθέντες εισάλλεσθε και καχάζετε... Τὸ ἀπόσπασμα μᾶς παραδίδεται ἀπὸ τὰ Σχόλια στὸν Ἀριστοφάνη (*Πλοῦτος* 1129), τὴ Σούδα (λ. ἀσκὸς ἐν πάχρη, A 4177 Adler) και τὸν Ἀρποκρατίωνα (Μαρκιανὸς κώδ. K στὴ λ. ἀσκώλια, G. Dindorf, σ. VIII). Τὸ καχάζετε εἶναι διόρθωση τοῦ G. Dindorf· τὰ χφφ τῶν Σχολίων στὸν Ἀριστοφάνη και τῆς Σούδας ἔχουν καχάζετε· ὁ Ἀρποκρατίων ἔχει εισάλλεσθε κακχέζετε, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ταιριάζει στὸ νόημα. Μήπως ὅμως ὁ τύπος τοῦ Ἀρποκρατίωνα θὰ μπορούσε νὰ μᾶς ὀδηγήσει σὲ ἀποκατάσταση τοῦ τύπου κακχάζετε στὸ κείμενο;

Τὸ ρῆμα κακχάζω τὸ βρίσκουμε και σύνθετο μὲ προθέσεις: α) Ἀπὸ τὸ LSJ⁹ στὴ λ. ἐκκαχάζω πληροφοροῦμαστε ὅτι ὁ τύπος ἐκκακχάζω ὑπάρχει στὸν Φιλόδημο, *Περὶ ὀργῆς*, σ. 49 Wilke: μετὰ τῶν συνεπιπωμένων ἐκκακχάζοντες και πομπεύοντες. β) Στὸν μαγικὸ πάπυρο τοῦ ἀναφέραμε παραπάνω διαβάζουμε στὸ στίχο 491: ἐπεκάχασε τὸ δ' ὁ θεός¹. Ὡστόσο τὸ LSJ⁹ χρησιμοποιεῖ τὸ χωρίο αὐτὸ (ἀπὸ παλαιότερη ἐκδοση τοῦ παπύρου) ὡς παράδειγμα γιὰ τὸ ρῆμα ἐπικαχάζω. γ) Στὸν Πλούταρχο, Ἀντώνιος 20 (γεγηθὼς και ἀνακαχάζων ὑπὸ χαρᾶς) τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τῆς ἐκδοσης τοῦ K. Ziegler² μᾶς πληροφορεῖ ὅτι στὸν κώδ. P ὑπάρχει ἡ γραφὴ ἀνακακχάζων· ὁ R ἔχει ἀνακλάζων, πάνω ὅμως ἀπὸ τὸ ἀκλ αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι τὰ γράμματα ακχ. Φαίνεται ὅτι τὸ κοινὸ πρότυπο (Π) τῶν χφφ PR εἶχε τὴ γραφὴ ἀνακακχάζων. δ) Στὸν Ἀθήναιο βρίσκουμε τοὺς τύπους ἀνακακχασάντων (14, 615e) και ἀνακακχάσας (10, 420c)· στὴ δευτέρη περιπτῶση ὁ G. Kaibel διορθώνει σὲ ἀνακαχάσας. Νομίζω πὼς δὲν χρειάζεται διόρθωση. ε) Ἀπὸ τὸν C. A. Lobeck³ ἔχουμε τὴν πληροφορία ὅτι στὸν Πλάτωνα, *Πολιτεία* A 337a (και δς ἀκούσας ἀνεκάχασε), ὁ κώδικας Lobeovicianus⁴ ἔχει τὴ γραφὴ ἀνεκάχασε. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ γραφὴ σύμφωνα μὲ τὸν G. Crönert (δ.π.) ἀποκατέστησε στὸ ἴδιο σημεῖο τοῦ κειμένου⁵ και ὁ διορθωτὴς τοῦ κώδ. Bodleianus (Clark. 39). Ἐπίσης στὸν κώδ. Paris. gr. 1807 ἕνα μεταγενέστερο χέρι διόρθωσε σὲ ἀνεκάχασε τὴν ἀρχικὴ γραφὴ ἀνεκάχασε⁶.

1. Τὸ κείμενο ἀπὸ τὴν ἐκδοση τοῦ K. Preisendanz, δ.π., σ. 111.

2. K. Ziegler, *Plutarchi Vitae Parallelae*, III 1, Leipzig Teubner 1971, σ. 79.

3. C. A. Lobeck, *Sophoclis Ajax*, Berolini 1866, σ. 129.

4. Γιὰ τὸν κώδικα αὐτὸ βλ. L. A. Post, *The Vatican Plato and its Relations*, Middletown, Connecticut 1934, σ. 90, και R. S. Brumbaugh - R. Wells, *The Plato Manuscripts: a New Index*, New Haven and London 1968, σ. 17.

5. Ὁ G. Crönert ἀπὸ τυπογραφικὸ λάθος δίνει παραπομπὴ 357a ἀντὶ 337a.

6. Αὐτὸ τὸ διαπίστωσα σὲ μικροφίλμ τοῦ χφ (φ. 7α, στήλ. A, στίχ. 5-6). Ἐπίσης σὲ μικροφίλμ τῶν χφφ τοῦ Πλάτωνα Marc. gr. 185, Laur. Plut. 85.9 και Vindob. ph. gr. 109 διάβασα στὸ σημεῖο αὐτὸ τὴ γραφὴ ἀνεκάχασε.

Καθώς όμως δὲν ἔχω τὴ δυνατότητα νὰ ἐλέγξω τὶς γραφές τῶν ἄλλων χφφ τοῦ Πλάτωνα στὸ σημεῖο αὐτό¹, δὲν θὰ μπορούσα νὰ καταλήξω σὲ κανένα βέβαιον συμπέρασμα.

* Ἄς ξαναγυρίσουμε τώρα στὸν τύπο *καχαρίζειν* τῶν *Ἑταιρικῶν Διαλόγων*. Μιὰ συμπληρωματικὴ ὑποστήριξη γι' αὐτὸν βρίσκουμε στὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα, ὅπου ὑπάρχουν μὲ τὸ ἴδιο νόημα τὰ ρήματα *χαχαρίζω* καὶ *κακαρίζω* (= ξεκαρδίζομαι στὰ γέλια). Τὰ ρήματα αὐτὰ δὲν τὰ βρίσκει κανεὶς στὰ λεξικά τῆς νεοελληνικῆς², ὅπου ὑπάρχουν οἱ πιὸ συνηθισμένοι τύποι *χαχανίζω* καὶ *κακανίζω*. Ὡστόσο τοὺς τύπους *χαχαρίζω* καὶ *κακαρίζω* τοὺς βρίσκουμε συχνὰ σὲ νεοελληνικά λογοτεχνικά κείμενα. Παραθέτω μερικὰ παραδείγματα³: Ν. Καζαντζάκης: «καὶ τὴ φωτιά μου / τὴ σβῆσαν χαχαρίζοντας οἱ δοῦλες»⁴ — «μὴ χαχαρίζεις»⁵ — «οἱ καβαλάροι μὲ σουγγιὰ τὶς ἄγιες πλάτες / κεντρῶναν χαχαρίζοντας»⁶ — «χαρούμενος στὴ γῆς πηδάει καὶ χαχαρίζει»⁷. Π. Πρεβελάκης: «τὰ δυὸ παλικάρια χαχαρίσαν στὰ κουφά»⁸. Ν. Καζαντζάκης: «πλῆθος κοπέλες, φωνάζοντας, κακαρίζοντας, γιόμωναν τὰ σταμνιά τους... κι αὐτὲς κακαρίζουν σὰ νὰ γαργαλίζονται»⁹ — «κι αὐτὴ τοῦ κολνάει τὸ ἀναμμένο τσιγάρο τῆς στὸ λαιμὸ καὶ κακαρίζει»¹⁰ — «Τὸν κακομοίρη, εἶπε κακαρίζον-

1. Τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τῆς ἔκδοσης τοῦ J. Burnet, *Platonis Res Publica*, Oxonii 1902, δὲν ἀναφέρει τίποτε. Ὁ J. Adam, *The Republic of Plato*, Cambridge 1963, δὲν σχολιάζει καθόλου τὴ λέξη.

2. Τὸ *χαχαρίζω* τὸ βρῆκα μόνο στὰ λεξικά: C. Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis*, Lugduni 1688 (φωτ. ἀνατ. Graz 1958), ὡς ἐρμῆνευμα στὴ λ. *χαχανίζειν*, Π. Βλαστοῦ, *Συνώνυμα καὶ συγγενικά. Τέχνες καὶ σύνεργα*, Ἀθήνα 1931, σ. 56, στὴ λ. *γελῶ* καὶ Γ. Ε. Παγκάλου, *Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῆς Κρήτης*, 4. τόμος, Ἀθήνα 1963, σ. 322, στὴ λ. *χαχαρίζω*.

Τὸ *κακαρίζω* ὑπάρχει στὰ λεξικά μὲ ἄλλη ἔννοια, ποὺ εἶναι καὶ ἡ πιὸ συνηθισμένη, καὶ ποὺ ἀναφέρεται στὴ φωνὴ τῆς ὄρνιθας. Ὡστόσο γιὰ τὴν ἔννοια ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει βλ. C. Höeg, *Les Saracatsans, une tribu nomade grecque*, I. *Étude linguistique*, Paris - Copenhagen 1925, σ. 199.

3. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ παραδείγματα ποὺ ἀκολουθοῦν τὰ βρῆκα ἀποδελτιωμένα στὸ «Ἀρχεῖο τοῦ Λεξικοῦ τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας», ποὺ ἔγινε μὲ τὴ φροντίδα τοῦ καθηγητῆ κ. Λίνου Πολίτη, καὶ βρίσκονται τώρα στὸ Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν (Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

4. Ν. Καζαντζάκη, *Θέατρο, Τραγωδίες μὲ ἀρχαῖα θέματα*, Ἀθήνα (Ἑλ. Καζαντζάκη) 1964, σ. 404 (Ἔδυσσεας).

5. Τοῦ ἴδιου, *Θέατρο, Τραγωδίες μὲ βυζαντινὰ θέματα*, Ἀθήνα («Δίφρος») 1956, σ. 554 (*Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος*).

6. Τοῦ ἴδιου, ὁ.π., σ. 21 (*Χριστός*).

7. Τοῦ ἴδιου, ὁ.π., σ. 81 (*Χριστός*).

8. Π. Πρεβελάκη, *Ὁ ἥλιος τοῦ θανάτου*, Ἀθήνα (Κολλάρος) 1959, σ. 270.

9. Ν. Καζαντζάκη, *Ταξιδεύοντας, Ἰσπανία*, Ἀθήνα («Δίφρος») 1957, σ. 152.

10. Τοῦ ἴδιου, *Ὁ Καπετὰν Μιχάλης*, Ἀθήνα (Ἑλ. Καζαντζάκη) 1974, σ. 22.

τας»¹ — «'Εγνοια σου, άντρούλη μου, έκαμε ή Τουρκάλα κακαρίζοντας»². 'Από τὸ ρῆμα κακαρίζω, με αὐτὴ τὴν ἔννοια, παράγεται καὶ τὸ ἐπίθετο κακαριστός: Ν. Καζαντζάκης: «καὶ θ' ἀντιπαλήσει ἐτούτη ἡ αὐλὴ με τὸ κακαριστὸ γέλιο της»³ — «κι ὀλοστερνά, τὸ βουερὸ κακαριστὸ γυναικομάνι»⁴ — «κακαριστὲς κοπέλες φάνηκαν ἀπὸ τὸ χωριό»⁵. Γ. Σφακιανάκης: «θὰ γίνεις γαϊδουριάρης, εἶπε ἡ Θεονύφη κι ἔβαλε ἓνα κακαριστὸ γέλιο»⁶. Α. Τερζάκης: «τὰ γελάκια της ποὺ ἔσκαζαν κάθε τόσο καὶ σκόρπιζαν, ξεκουκίζονταν κακαριστά»⁷.

Τὸ νεοελληνικὸ κακαρίζω βρίσκεται ἀκουστικὰ καὶ νοηματικὰ πολὺ κοντὰ στὸ ἀρχαῖο κακχαρίζω. Μήπως τὸ πρῶτο προέρχεται ἑτυμολογικὰ ἀπὸ τὸ δεύτερο; Μιὰ τέτοια ὑπόθεση θὰ ἦταν πολὺ ἐλκυστικὴ, ἀλλὰ στὶς ἠχοποιήτες λέξεις οἱ ἑτυμολογικὲς συσχετίσεις αὐτοῦ τοῦ εἶδους εἶναι μᾶλλον ἀβέβαιες. Τὸ κακαρίζω εἶναι λέξη ἠχοποιήτη, πλασμένη ἀπὸ τὴν ἐπανάληψη τοῦ ἤχου κα, καὶ χρησιμοποιεῖται σὲ διάφορες περιπτώσεις με σημασίες διαφορετικὲς ἀπὸ αὐτὴν ποὺ ἐξετάσαμε⁸. Ὁμοια φαίνεται ὅτι εἶναι πλασμένο καὶ τὸ ἀρχαῖο κακχαρίζω⁹. Πάντως τὸ γεγονός ὅτι βρίσκουμε στὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα τοὺς τύπους χαχαρίζω καὶ κακαρίζω, με νόημα ἴδιο καὶ σχηματισμὸ παράλληλο με τὸ ἀρχαῖο κακχαρίζω, νομίζω πὼς συνηγορεῖ γιὰ τὴν ὁρθότητα τοῦ τύπου αὐτοῦ.

Τὸ συμπέρασμα μας λοιπὸν εἶναι ὅτι στὸ κείμενο τῶν 'Εταιρικῶν Διαλόγων τοῦ Λουκιανοῦ θὰ πρέπει νὰ προτιμηθεῖ ἡ γραφὴ κακχαρίζειν. Τὸ ρῆμα κακχαρίζω μπορεῖ νὰ προστεθεῖ ὡς νέο λῆμμα στὸ LSJ⁹. Στὸ ἴδιο αὐτὸ λεξικὸ χρειάζεται νὰ διαγραφεῖ ἀπὸ τὸ λῆμμα καχάζω ἢ παραπομπὴ «Luc. D Meretr. 6.3».

Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιο

Δ. Α. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ

1. "Ο.π., σ. 170.

2. "Ο.π., σ. 231.

3. "Ο.π., σ. 202.

4. "Ο.π., σ. 193.

5. Τοῦ ἴδιου, *Βίος καὶ Πολιτεία τοῦ 'Αλέξη Ζορμπᾶ*, Ἀθῆναι ('Ἐλ. Καζαντζάκη) 1973, σ. 49.

6. Γ. Σφακιανάκη, 'Ο 'Αφέντης τῆς Βαθέρνας, [Ἀθῆνα] ('Ἰκαρος) 1955, σ. 103.

7. Α. Τερζάκη, *Μυστικὴ ζωὴ*, Ἀθῆνα (Κολλάρος) 2^η χ.χ. (Ν.Λ. 97), σσ. 61-62.

8. Γιὰ τίς σημασίες τοῦ κακ(κ)αρίζω βλ. Σ. Δεινάκι, 'Η ἐξέλιξις τῆς ἔννοιας τοῦ καίειν, *Ἀθηνᾶ* 42 (1930) 225, καὶ τοῦ ἴδιου, 'Ετυμολογικὰ καὶ σημασιολογικὰ, *Ἀθηνᾶ* 43 (1931) 205 καὶ σημ. 1. Πολὺ περισσότερες χρήσεις με ἄλλες σημασίες μπορεῖ κανεὶς νὰ βρεῖ στὸ «'Αρχεῖο τοῦ Λεξικοῦ τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας» ποὺ ἀνέφερα παραπάνω (γιὰ ἤχους ποὺ ἀναφέρονται σὲ κόττες, νεροπούλια, πέρδικες, νερά, κουβάδες, κρασί, λύρα, βουνό[!], γῆ[!]).

9. Βλ. H. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, 1. τόμος, Heidelberg 1960, στὴ λ. καχάζω, καὶ P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue Grecque*, 2. τόμος, Paris 1970, στὴ λ. καχάζω. — Ἴσως ἡ κατάληξη -ρίζω νὰ προέρχεται ἀπὸ ἀναλογικὴ ἐπίδραση ἄλλων ἠχοποιήτων λέξεων ποὺ τὸ θέμα τους εἶχε ρ πρὶν ἀπὸ τὴν κττάληξη -ίζω, π.χ. βερβερίζω, γαργαρίζω, μορμυρίζω, ταρταρίζω.